



UO'K:314.1(575.114-25)

Jahongir ABDAZOV,
O'zbekiston Milliy universiteti stajyor o'qituvchisi
E-mail: abdazovjinfo@gmail.com

O'zMU dotsenti, PhD M.Egamberdiyeva taqrizi asosida

JIZZAX SHAHRI DEMOGRAFIK RIVOJLANISHINING AYRIM MASALALARI

Annotatsiya

Jizzax shahri demografik holati so'nggi o'n yillik davomida sezilarli o'zgarishlarni boshdan kechirdi. Ushbu davr mobaynida aholi sonining o'sishi, tabiiy-demografik jarayonlarning dinamikasi va yosh-jins tarkibidagi o'zgarishlar kuzatildi. Ushbu tadqiqotda Jizzax shahrining demografik holati atroflicha o'rganilib, aholi sonining tabiiy ko'payishi va migratsion jarayonlar natijasida yuzaga kelgan demografik siljishlar tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Demografiya, mehnat resurslari, tug'ilish, o'lim, nikoh, ajralish, tabiiy ko'payish, migratsiya, aholining jinsiy tarkibi, aholi zichligi.

SOME ASPECTS OF DEMOGRAPHIC DEVELOPMENT IN THE CITY OF JIZZAKH

Annotation

The demographic situation in the city of Jizzakh has undergone significant changes over the past decade. During this period, population growth, dynamics of natural demographic processes, and shifts in the age and gender composition were observed. This study thoroughly examines the demographic situation of Jizzakh city, analyzing the demographic changes resulting from natural population growth and migration processes.

Key words: Demography, labor resources, birth, death, marriage, divorce, natural reproduction, migration, sex composition of the population, population density.

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ДЕМОГРАФИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ ГОРОДА ДЖИЗАКА

Аннотация

Демографическая ситуация города Джизака претерпела значительные изменения за последнее десятилетие. В течение этого периода наблюдался рост численности населения, изменения в динамике естественных демографических процессов и в возрастно-половой структуре. В данном исследовании подробно рассматривается демографическая ситуация города Джизака, анализируются демографические сдвиги, вызванные естественным приростом населения и миграционными процессами.

Ключевые слова: Демография, трудовые ресурсы, рождаемость, смертность, брак, развод, естественный прирост, миграция.

Kirish. Oxirgi yillarda mamlakatimizda demografik jarayonlar jadallik bilan rivojlanib, aholi tarkibida sezilarli o'zgarishlar kuzatilmoqda. Ushbu o'zgarishlar respublikamizning turli hududlarida mahalliy xususiyatlardan kelib chiqib shakllanmoqda. Bu jarayonlar, avvalo, tug'ilish, o'lim va urbanizatsiya kabi tabiiy demografik omillarda aks etib, mehnat resurslarining tabiiy takror barpo bo'lishiga ta'sir ko'rsatmoqda.

Shu bilan birga, so'nggi o'n yilliklarda aholining yosh tarkibidagi siljishlar demografik jarayonlarga jiddiy ta'sir ko'rsatdi. Yaqin kelajakda ushbu jarayonlarni tahlil qilish ijtimoiy rivojlanish, yangi ish o'rinlarini yaratish, ta'lim muassasalarining sig'imini oshirish va sog'liqni saqlash tizimini takomillashtirish kabi muhim masalalarni hal etishda katta ahamiyat kasb etadi.

Prezidentimiz ta'kidlaganidek, "Aholi farovonligini oshirish, ularning sifatli ta'lim va tibbiy xizmatlardan foydalanishini ta'minlash bizning ustuvor vazifamiz bo'lib qoladi"[1]. Demografik jarayonlarning tahlili esa ushbu maqsadlarga erishish yo'lida muhim vositalardan biri hisoblanadi. Shu bois, bugungi kunda aholining soni, yosh tarkibi va hududiy joylashuvini chuqur o'rganish va unga asoslangan holda strategik rejalashtirish olib borish dolzarb vazifalardan biri bo'lib qolmoqda.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Shahar aholisi o'sishi va migratsiya oqimlarining iqtisodiy-geografik xususiyatlari urbanizatsiya jarayonining ajralmas qismi hisoblanadi. Xususan, Jizzax shahri migratsion jozibadorlik darajasi bo'yicha o'rta darajadagi shaharlardan biri bo'lib, bu yerga asosan viloyatning qishloq hududlaridan ko'chib kelish kuzatilmoqda. Shu sababli, iqtisodiy zonalar tashkil etish va sanoat salohiyatini oshirish migratsiya oqimlarini samarali boshqarishda muhim ahamiyat kasb etadi[2].

M.M. Egamberdiyeva shaharlar rivojlanishining mintaqaviy muammolarini tahlil qilib, iqtisodiy salohiyatning oshishi urbanizatsiya jarayonini tezlashtirishini ta'kidlaydi[3]. Uning fikriga ko'ra, shahar infratuzilmasini rivojlantirish, transport va kommunal xizmatlar tizimini yaxshilash migratsiya oqimlarini tartibga solishda muhim omillardan biri hisoblanadi.

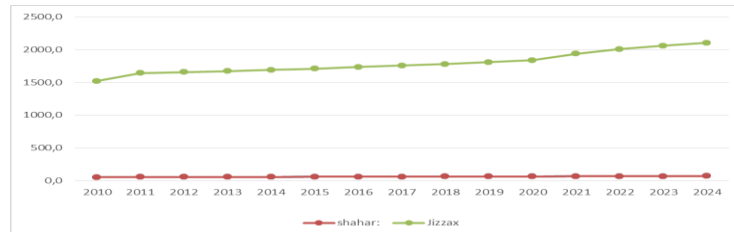
Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu tadqiqotda Jizzax shahri demografik rivojlanishining asosiy omillari va urbanizatsiyaning ijtimoiy-iqtisodiy oqibatlarini tahlil qilindi va quyida keltirilgan tadqiqot metodlaridan foydalanildi. Statistik tahlil yordamida aholi soni, migratsiya, tug'ilish va o'lim darajasi o'rganildi. Geodemografik tahlil orqali yosh tarkibi va gender nisbati tahlil qilinib, urbanizatsiya jarayonlari bilan bog'liqligi aniqlandi. Ekonometrik modellashtirish asosida esa kelgusi demografik o'sish va migratsiya prognozlarini ishlab chiqilib, shahar infratuzilmasi rivojiga oid tavsiyalar berildi.

Tahlil va natijalar. Jizzax viloyati aholisi soni 2024-yil 1-yanvar holatiga ko'ra 1 507,4 ming kishini tashkil etib, respublika umumiy aholisining 4,1 foizdan ortiq qismini tashkil qiladi. Bu viloyatni O'zbekiston hududlari orasida aholisi soni bo'yicha 10-o'ringa qo'yadi. So'nggi 40 yil davomida viloyat aholisi besh martadan ortiq ko'paygan bo'lib, ushbu demografik o'sish Jizzax cho'lining o'zlashtirilishi, tashqi mehnat resurslarining jalb qilinishi, hamda qulay ijtimoiy-iqtisodiy va demografik omillar bilan izohlanadi [10].

Tabiiy o'sish viloyat aholisi sonining ortishida muhim rol o'ynaydi. So'nggi yillarda tabiiy o'sish ko'rsatkichi har ming kishiga 20–25 nafarni tashkil etmoqda, bu esa viloyatning demografik barqarorligini saqlab qolish va urbanizatsiya jarayonlarini jadallashtirishga xizmat qilmoqda. Aholi zichligining ortishi va shahar aholisi ulushining o'sishi urbanizatsiya jarayonining jadal kechayotganidan dalolat beradi. 1973-yilda viloyat umumiy aholisining atigi 19 foizi (76 ming kishi) shaharlarda istiqomat qilgan bo'lsa [2], 2024-yilga kelib, shahar aholisi 707,3 ming kishiga yetib, umumiy aholining 47 foizini tashkil etmoqda. Bu davr mobaynida viloyat miqyosida shahar aholisi 9,3 barobardan ortiq ko'paygan bo'lib, ushbu ko'rsatkich respublika miqyosidagi eng yuqori urbanizatsiya sur'atlaridan biri hisoblanadi.

Urbanizatsiya darajasi faqatgina shahar aholisi ulushi bilan emas, balki aholi zichligi bilan ham belgilanadi. 2024-yil holatiga ko'ra, viloyatning umumiy aholisi zichligi 1 km kv. ga 71,1 kishini tashkil etgan bo'lsa, Jizzax shahri hududida ushbu ko'rsatkich ancha yuqori bo'lib, 1 km kv ga 2031,1 kishiga tengdir. Taqqoslash uchun, 2010-yilda bu ko'rsatkich 1467,0 kishini, 2015-yilda esa 1650,0 kishini tashkil etgan. Bu esa Jizzax shahrida urbanizatsiya jarayonlarining jadallashayotganini, shahar infratuzilmasining rivojlanishini hamda migratsiya oqimlarining ortib borayotganini ko'rsatadi.

Shuningdek, so'nggi 15 yil ichida Jizzax shahrida aholi zichligi yillik o'rtacha 10–20 kishiga oshib bormoqda. Ushbu dinamik o'zgarishlar shahar hududida demografik jarayonlarning faolligini hamda urbanizatsiyaning sifat jihatdan yuksalayotganini tasdiqlaydi. Urbanizatsiya darajasining bunday yuqori sur'atlarda oshishi kelgusida Jizzax shahrining ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish strategiyalarini ishlab chiqishda aholi zichligi (1-rasm) va demografik jarayonlarni chuqur tahlil qilish zaruriyatini ko'rsatadi.



1-rasm. Grafik Jizzax viloyat statistika ma'lumotlari asosida muallif tomonidan tuzildi

Jizzax shahri aholisi jinsiy tarkibining nisbatan muvozanatlanganligi bilan ajralib turib, erkaklar va ayollar ulushi deyarli tengdir. Aholining jinsiy nisbatiga asosan tabiiy harakat jarayonlari, jumladan, tug'ilish va o'lim ko'rsatkichlari bevosita ta'sir ko'rsatadi.

2023-yil davomida Jizzax viloyati bo'yicha jami 40 875 nafar chaqaloq dunyoga kelgan bo'lib, shundan 19 619 nafari o'g'il bolalar, 21 256 nafari esa qiz bolalarni tashkil etgan. Xususan, Jizzax shahri bo'yicha tug'ilish ko'rsatkichi 4 962 nafarni tashkil etib, har ming kishiga 26 chaqaloq to'g'ri kelgan. Ushbu demografik ko'rsatkich mamlakat bo'yicha o'rtacha darajaga mos keladi. Tug'ilgan chaqaloqlarning 2 390 nafari o'g'il bolalar, 2 572 nafari esa qiz bolalardan iborat bo'lib, shahar sharoitidagi bunday yuqori tug'ilish darajasi aholining milliy tarkibi hamda ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlar bilan izohlash mumkin.

O'lim darajasi esa so'nggi yillarda turli omillar, jumladan, pandemiya ta'siri natijasida o'zgaruvchan dinamikaga ega bo'ldi. 2019-yilda Jizzax viloyatida 5 519 nafar o'lim holati qayd etilgan bo'lsa, 2020 va 2021-yillarda ushbu ko'rsatkich mos ravishda 6 021 va 5 930 tani tashkil etgan. 2023-yilda esa o'lim soni 6 841 nafarga yetgan. Viloyat bo'yicha o'lim koeffitsiyenti 2020–2023-yillar oralig'ida har ming kishiga mos ravishda 4,0 4,3 va 4,2 promilleni tashkil etgan. Taqqoslash uchun, shu davr mobaynida mamlakat bo'yicha ushbu ko'rsatkich 4,6 5,2 va 5,0 promille darajasida qayd etilgan.

Jizzax shahri miqyosida o'lim darajasi so'nggi yillarda o'sish tendensiyasiga ega. 2019-yilda shaharda 658 nafar o'lim qayd etilgan bo'lsa, 2020-yilda bu ko'rsatkich 848 nafarga, 2021-yilda esa 771 nafarga yetgan. O'lim koeffitsiyenti shahar aholisi hisobiga har ming kishiga 4,2 promillega teng bo'lib, bu ko'rsatkich respublika bo'yicha o'rtacha ko'rsatkichdan biroz yuqori ekanligiga dalolat qiladi.

Umuman olganda, Jizzax shahri demografik jihatdan barqaror o'sish sur'atiga ega bo'lib, tug'ilish darajasi yuqori bo'lishiga qaramay, o'limning nisbiy ortishi migratsiya jarayonlari, aholining yosh tarkibidagi o'zgarishlar hamda ijtimoiy-iqtisodiy omillar bilan bog'liq. Kelgusida demografik rivojlanish tendensiyalarini chuqur o'rganish va urbanizatsiya jarayonlari bilan uzviy bog'liq tarzda infratuzilma rivojlanishini takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etadi.

1-jadval

Jizzax shahri aholisining tabiiy harakati ko'rsatkichi (2014–2021 yillar davomida) Jizzax viloyat statistika ma'lumotlari asosida muallif tomonidan tuzildi.

Yillar	Jami aholi(S ₀) ming	Tug'ilish (N)	O'lim (M)	Imigrant-lar (P)	Emigrant-lar (V)	Yil oxiridagi aholi (S ₁)	Tabiiy ko'payish (ΔS)
2023	191,6	4962	830	1484	1451	195785	4165,0
2020	177,4	4079	848	1765	1936	180460	3060,0
2019	174,4	3963	658	1933	2192	177446	3046,0
2018	171,7	3627	713	1919	2166	174367	2667,0
2017	169,6	3213	720	1547	1898	171742	2142,0
2016	167,4	3369	696	1251	1701	169623	2223,0
2015	165,0	3244	679	1442	1674	167333	2333,0
2014	163,2	3028	643	1263	1816	165032	1832,0

Bugungi kunda aholi tabiiy harakati ko'rsatkichlariga yildan yilga salmog'i ortib borayotgan ajrimlar ham salmoqli ta'sir ko'rsatmoqda. 2023-yil davomida viloyatda jami 1679 ta ajrim holatlari qayd etilgan bo'lib shundan 980 tasi shaharlar hissasiga to'g'ri keladi. Shahar aholi manzilgohlarida qayd etilgan ajrimlarning aynan 285 tasi Jizzax shahri hududida qayd etilgandir.

2-jadval

Jizzax shahrida iqtisodiy faol aholi sonining o'zgarishi. Jizzax viloyat statistika ma'lumotlari asosida muallif tomonidan tuzildi

T/r	Yillar	Iqtisodiy faol aholi soni, ming kishi	Shu jumladan		Ishsizlik darajasi, foizda
			Iqtisodiyotda bandlar	ishsizlar	
1	2023	83,0	77,9	5,1	6,2
2	2022	83,0	78,0	7,4	8,7
3	2021	86,8	78,4	8,4	10,2
4	2020	85,1	76,0	9,1	10,7
5	2019	84,3	77,2	7,2	8,6
6	2018	80,1	72,8	7,4	9,2
7	2017	84,1	83,7	3,0	4,5

Jizzax shahrida iqtisodiy faol aholi soni 85,3 ming kishini tashkil etib, umumiy aholi tarkibida sezilarli ulushga ega. Iqtisodiy faol aholi tarkibida 76,0 ming kishi (90,0%) band bo'lsa, 9,1 ming kishi (10,7%) ishsizlar safini to'ldiradi. So'nggi to'rt yillik tahlillar iqtisodiy faol aholi tarkibida bandlik darajasining izchil ortib borayotganligini, aksincha, ishsizlik darajasining pasayib borayotganligini ko'rsatadi. Bu jarayon iqtisodiyotni diversifikatsiya qilish, yangi ish o'rinlari yaratish hamda mehnat bozorining dinamik o'zgarishlari bilan izohlanadi.

Shahar aholisi yosh tarkibi bo'yicha ham strukturaviy o'zgarishlarga uchramoqda. 2015–2023-yillar davomida turli yosh toifalari bo'yicha aholi sonining dinamikasi o'ziga xos xususiyatlarga ega. Jumladan, 0–2 yosh oralig'idagi bolalar soni 37% dan ortiqroq o'sgan bo'lsa, 3 yoshdan 15 yoshgacha bo'lgan bolalar va o'smirlar sonida deyarli sezilarli o'zgarish kuzatilmagan. 16–24 yosh oralig'idagi aholi ulushining kamayishi esa demografik jarayonlar hamda migratsiya omillari bilan bog'liq bo'lishi mumkin.

25–49 yosh toifasidagi aholi ulushi izchil o'sish tendensiyasini namoyon etgan bo'lsa, 50–59 yosh oralig'idagi aholi soni barqaror saqlanib qolgan. 60 yoshdan yuqori aholi soni esa demografik jarayonlar va umuman umr ko'rish davomiyligining oshishi natijasida ortib bormoqda. Shu bilan birga, pandemiya ta'siri natijasida 80–84 yosh hamda 85 yoshdan kattalar toifasidagi aholi sonida sezilarli qisqarish kuzatilgan.

3-jadval

Jizzax shahri aholisining yosh tarkibi. Jizzax viloyat statistika ma'lumotlari asosida muallif tomonidan tuzildi.

Yillar	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
0-2	9350	9522	9839	10441	11388	13493	15058	15807
3-5	8473	8602	8825	9216	9380	9896	10574	11551
6-7	6314	5781	5597	5632	5656	6063	6382	6362
8-15	24242	24564	24712	24482	24073	24039	23971	23860
16-17	6048	5949	5642	5581	5975	30102	6097	6169
18-19	6247	5818	6024	5968	5627	6317	5998	6279
20-24	18278	17533	16941	16407	15949	15479	14837	14761
25-29	17206	17985	18399	18878	18887	18773	17992	17327
30-34	14936	15969	16120	16257	16877	17504	18355	18775
35-39	11600	11655	12580	13125	13839	14899	16037	16286
40-49	17459	17963	18402	19453	19778	20372	20856	22110
50-59	15947	15916	15889	15638	15634	15623	15456	15624
60-69	9081	9969	10635	11282	11818	12706	13507	13628
70-74	1114	1147	1455	1855	3283	3486	3665	3995
75-79	1280	1250	1172	967	1546	1643	1651	1921
80-89	2017	793	834	880	579	705	1119	1269
90 yosh va kattalar		1318	1334	1385	227	241	65	61

Yuqorida keltirilgan 3-jadval 2017–2024-yillar oralig'ida Jizzax shahri aholisi yosh tarkibining dinamik o'zgarishlarini aks ettiradi. Ushbu davrda aholining yosh tarkibida sezilarli o'zgarishlar kuzatilib, urbanizatsiya jarayonlari, migratsiya va ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlar bu jarayonga ta'sir ko'rsatgan. 0-2 yosh oralig'idagi bolalar sonining 69% dan ortiq o'sishi demografik o'sish sur'atining yuqoriligi tasdiqlaydi. 3–15 yosh guruhida muvozanat saqlangan bo'lsa, 16–24 yoshdagi aholining kamayishi migratsiya va mehnat bozoriga bog'liq bo'lishi mumkin. 25–49 yoshdagi aholi ulushining ortishi shahar iqtisodiyotining rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatgan.

50–59 yoshdagi aholining soni barqaror qolgan bo'lsa, 60 yoshdan yuqori guruhda sezilarli o'sish kuzatilgan. Biroq, pandemiya ta'siri natijasida 80 yoshdan yuqori aholi sonining qisqarishi kuzatilgan bo'lib, bu sog'liq bilan bog'liq muammolar kuchayganini ko'rsatadi.

Xulosa va takliflar. Jizzax shahri demografik rivojlanishi so'nggi yillarda aholining tabiiy o'sishi va urbanizatsiya jarayonining jadallashuvi bilan ajralib turadi. Tug'ilish va o'lim ko'rsatkichlarining dinamikasi, iqtisodiy faol aholining bandlik darajasi hamda yosh tarkibidagi o'zgarishlar shahar infratuzilmasi va ijtimoiy xizmatlar tizimiga ta'sir ko'rsatmoqda.

Aholi zichligi ortib borayotganiga qaramay, uy-joy, transport va ijtimoiy xizmatlar yetarlicha rivojlanmayapti. Yoshlar orasida, ayniqsa, 16–24 yosh toifasida kamayish kuzatilmoqda, bu ta'lim va bandlik muammolarini yuzaga keltirishi mumkin. Mehnat bozorida bandlik ortib bormoqda, ammo yangi ish o'rinlarini yaratish va kasbiy tayyorgarlik tizimini rivojlantirish talab etiladi. O'lim darajasining oshishi esa sog'liqni saqlash tizimini modernizatsiya qilish zaruratini ko'rsatadi.

Shaharni barqaror rivojlantirish uchun infratuzilmani takomillashtirish, iqtisodiy o'sishni qo'llab-quvvatlash, ta'lim va sog'liqni saqlash tizimini rivojlantirish hamda urbanizatsiya jarayonini muvozanatlashtirish lozim. Demografik jarayonlarni samarali boshqarish orqali Jizzax shahrining ijtimoiy-iqtisodiy barqarorligini ta'minlash mumkin.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi prezidentining 2023-yil 22-dekabrda oliy majlisga murojatnomasidan.
2. Tojiev Z.N. Jizzax viloyatining aholining o'sishi va joylanishidagi muammolar. Dissertatsiya- Toshkent 1998.
3. Egamberdiyeva.M.M. Bozor iqtisodiyoti sharoitida shaharlar rivojlanishining mintaqaviy muammolari (Toshkent viloyati misolida). Dissertatsiya -T.: 2008
4. Soliev A., Muhammadaliev R. Fundamentals of economic geography. T.: Uzbekistan. 1996. 69 b.
5. Axmedov A.A. Urbanizatsiya jarayonlari va uning hududiy rivojlanish tendensiyalari. Monografiya – Toshkent: Fan, 2015.

6. Islomov I.I. O'zbekiston aholisining demografik rivojlanish xususiyatlari. – Toshkent: O'zbekiston, 2010.
7. Rashidov U.R. O'zbekiston shaharlarining iqtisodiy-geografik rivojlanishi. Monografiya – Toshkent: Universitet, 2016.
8. Mamatov B.B. Hududiy ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning demografik omillari. – Samarqand: SamDU nashriyoti, 2012.
9. Karimov N.K. Aholi geografiyasi va urbanizatsiya jarayonlari. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2014.
10. Barcha raqamli malumotlar Jizzax viloyat statistika qo'mitasi ma'lumotlari asosida Berilgan. <http://www.jizzaxstat.uz/>